

УДК 347.963:340.134

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.6>

ПРАВОВИЙ СТАТУС СТАЖИСТА ТА ПОМІЧНИКА АДВОКАТА В УКРАЇНІ¹

Топчанюк О.А.,
*аспірантка кафедри цивільної юстиції та адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Топчанюк О.А. Правовий статус стажиста та помічника адвоката в Україні.

Здійснено комплексне дослідження правового статусу стажиста та помічника адвоката відповідно до чинного законодавства України, проаналізовано основні відмінності між ними, зокрема за такими критеріями як термін діяльності у відповідній якості, функціональне призначення, вимоги щодо несумісності.

Сформульовані пропозиції щодо подальшого вдосконалення правового статусу стажиста та помічника адвоката в Україні з метою гармонізації його із Європейськими стандартами. Проаналізовано законодавство таких країн Європейського Союзу, як: Німеччина, Португалія, Польща, Швейцарія та Італія. Визначено місце стажиста та помічника адвоката в структурі інституту адвокатури.

Значення інституту стажиста та помічника адвоката як структурних елементів сучасної адвокатської діяльності полягає в тому, що вони надають практичну допомогу адвокатам у здійсненні діяльності з надання кваліфікованої юридичної допомоги, становлять основний і найбільш підготовлений до самостійної адвокатської практики кадровий резерв адвокатури, сприяють передачі теоретичних знань, практичного досвіду, етичних правил поведінки та традицій адвокатури від попередніх поколінь до наступних, виступають самостійними структурними елементами системи надання правничої допомоги з урахуванням законодавчих обмежень.

Охарактеризовано європейські моделі доступу до адвокатської професії, зокрема вимоги щодо обов'язкового стажування, інтеграції практичної підготовки до етапу складання кваліфікаційного іспиту та особливі правила для осіб з науковим ступенем. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу процедур добору, підготовки та атестації стажистів та помічників адвоката у зазначених країнах. Встановлено, що у більшості європейських країн існує чітка багаторівнева система професійного становлення майбутніх адвокатів, яка включає обов'язкові етапи практичного навчання під наглядом досвідченого наставника та фінальну кваліфікаційну перевірку.

На основі європейського досвіду запропоновано вдосконалення української моделі стажування, а саме запропоновано зробити стажування обов'язковою передумовою доступу до кваліфікаційного іспиту та поширити на стажистів вимоги щодо несумісності, аналогічні для помічників адвоката.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, стажист адвоката, помічник адвоката, правовий статус стажиста адвоката, правовий статус помічника адвоката, кваліфікаційний іспит.

Topchanuik O.A. legal status of a trainee and an assistant to a lawyer in Ukraine.

A comprehensive study of the legal status of an intern and an assistant attorney in accordance with the current legislation of Ukraine has been carried out, the main differences between them have been analyzed, in particular by such criteria as the term of activity in the appropriate capacity, functional purpose, and requirements for incompatibility. Proposals are formulated for further improvement of the legal status of trainees and assistant attorneys in Ukraine in order to harmonize it with European standards.

¹ Науковий керівник: Вільчик Т. Б., доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

The legislation of such countries of the European Union as: Germany, Portugal, Poland, Switzerland and Italy has been analyzed. The place of trainee and assistant attorney in the structure of the institute of advocacy has been determined. The importance of the institute of trainee and assistant attorney as structural elements of modern human rights advocacy is that they provide practical assistance to lawyers in carrying out activities to provide qualified legal assistance, constitute the main and most prepared for independent advocacy personnel reserve of the Bar, contribute to the transfer of theoretical knowledge, practical experience, ethical rules of conduct and traditions of the Bar from previous generations to the next, act as independent structural elements of the legal aid system, taking into account legislative restrictions.

The European models of access to the legal profession are characterized, in particular, the requirements for mandatory internships, the integration of practical training to the stage of passing the qualification exam and special rules for persons with a scientific degree. Particular attention is paid to the comparative analysis of the procedures for the selection, training and certification of trainees and paralegals in these countries. It has been established that in most European countries there is a clear multi-level system of professional development of future lawyers, which includes mandatory stages of practical training under the supervision of an experienced mentor and a final qualification test. Based on European experience, it is proposed to improve the Ukrainian model of internships, namely, it is proposed to make internships a mandatory prerequisite for access to the qualification exam and to extend to interns the requirements for incompatibility, similar for lawyers' assistants.

Key words: advocacy, attorney-at-law, trainee attorney, attorney-at-law's assistant, legal status of a trainee attorney, legal status of an attorney's assistant, qualification exam.

Постановка проблеми. 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі. Відповідне рішення ухвалено лідерами країн-членів ЄС на саміті Європейської ради[1]. Цей історичний момент обумовлює подальшу необхідність приведення національного законодавства, у тому числі і у сфері адвокатської діяльності та адвокатури, до європейських стандартів, відповідно до рекомендацій Європейської Комісії та Ради Європи. Здійснення справедливого судочинства неможливе без функціонування інституту адвокатури – основного правозахисного інституту, на який покладена провідна роль у захисті конституційних прав і свобод людини та громадянина. Тому гармонізація законодавства України з правом ЄС, у тому числі у галузі організації та діяльності адвокатури, є необхідною умовою для виконання Україною взятих на себе зобов'язань.

Мета статті: проведення аналізу нормативного врегулювання правового статусу стажиста та помічника адвоката з метою подальшого вдосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, а саме щодо правового статусу помічника та стажиста адвоката.

Стан опрацювання проблематики. Питання доступу до адвокатської професії, зокрема етапу стажування досліджено українськими вченими: Т.Б. Вільчик, Н.М. Бакаєвою, А.М. Бирюковою, В.О. Святоцькою, В.В. Заборовським, С.Я. Фурсою, Я.О. Ковальновою та іншими. Водночас, попри наявність значної кількості наукових розвідок, низька аспектів статусу стажиста та помічника адвоката, залишається недостатньо врегульованою та потребує подальшого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Інститути помічника адвоката і стажиста адвоката є значущими ланками у системі адвокатури, оскільки вони не тільки сприяють здійсненню адвокатської діяльності, а і являють собою майбутнє покоління адвокатів. Не дивлячись на те, що ці інститути мають різне функціональне призначення, вони мають і певні спільні риси.

Правовий статус стажиста адвоката являє собою комплексну категорію, що відображає статус цієї особи в суспільстві та характеризується наявністю законодавчо встановленої сукупності прав та обов'язків, відповідальності, вимог доступу до адвокатської професії, гарантії її діяльності осіб, які намагаються набутися статус адвоката.

Правовий статус помічника адвоката являє собою комплексну категорію, а саме сукупність прав, обов'язків, повноважень та гарантій, визначених законодавством України, яке регулює професійну діяльність особи, яка сприяє здійсненню професійної діяльності адвоката та виконує окремі доручення юридичного характеру з дотриманням спеціальних вимог, що впливають із закону та потенційно представляє собою кадровий резерв адвокатури.

Правовий статус стажиста та помічника адвоката закріплено в ст. 10 і 16 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон України)[2], а також у Положенні про поміч-

ника адвоката, яке було затверджено постановою № 113 від 25 вересня 2015 року (зі змінами та доповненнями) (далі – Положення про помічника адвоката) [3] та у Положенні про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю № 80 від 1 червня 2018 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними в 2019; 2021; 2022 р.) (далі – Положення про стажиста адвоката) [4]. Порівняльно-правовий аналіз правового статусу вказаних осіб дозволяє виявити певні недоліки та запропонувати пропозиції щодо подальшого вдосконалення їх правового статусу.

Функціональне призначення помічника та стажиста адвоката та їх повноваження.

Як зазначено в словнику української мови : стажист – особа, яка здобуває практичні навички у певній спеціальності [5]. Термін походить від французької *stagiaire* і використовується для позначення людини, яка зокрема проходить стажування для набуття досвіду. Помічник – це той хто допомагає кому-небудь у чомусь, це може бути службова особа, яка підпорядковується керівникові й виконує певні обов'язки.

Повноваження стажиста адвоката детально не описані в Законі України [2], а відповідно до Положення про стажиста адвоката [4] стажист адвоката здійснює юридичну практику, що являє собою самостійну професійну діяльність стажиста або сумісну професійну діяльність стажиста та керівника стажування щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги п. 1.11., а саме: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, тощо.

Помічник, так само як і стажист, може сприяти адвокату у виконанні поставлених перед ним завдань: брати участь у консультаційній роботі з громадянами, підбирати законодавчі та нормативні матеріали, бути присутнім на судових засіданнях, на слідчих та інших процесуальних діях, готувати проекти документів, вивчати справи, які перебувають у провадженні адвоката, брати участь у житті адвокатського об'єднання. Ці повноваження відповідають етимологічному значенню слова «помічник».

Відповідно до пп. 8.2 Положення про помічника адвоката [3], помічник адвоката (адвокатського бюро, об'єднання) за умови надання письмової згоди клієнтом адвоката (адвокатського бюро, об'єднання) має право: брати участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, за виключенням процесуальних повноважень (права та обов'язки) адвоката.

Відповідно до п. 7 Положення про помічника адвоката [3], помічник адвоката має наступні обов'язки: зберігати адвокатську таємницю; не має права розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати ці відомості у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; не може бути допитаний по питаннях, що становлять адвокатську таємницю. На помічника адвоката поширюється дія Правил адвокатської етики в частині, що стосується його діяльності на відміну від стажиста: правила етики не поширюються на стажистів де-юре, але де-факто їх дотримання забезпечується через механізм внутрішнього контролю та відповідальності адвоката-керівника стажування.

Позитивними є положення законодавства України з точки зору необхідності досягнення цілей стажування майбутніх адвокатів, яке містить як пряме визначення цілей і завдань стажування, так і широке визначення прав та обов'язків стажистів та адвокатів-керівників стажування. Розглянемо їх детальніше.

Відповідно до п. 1.5 Положення про стажиста адвоката [4] основними завданнями стажування є: вивчення деонтологічних основ адвокатської діяльності, методів організації роботи адвокатських об'єднань, адвокатських бюро, особливостей діяльності адвоката, який здійснює її індивідуально; підвищення рівня теоретичних знань та набуття практичних навичок в проходженні перевірки особи яка отримала свідоцтво про складання кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність щодо захисту, представництва та надання правової допомоги фізичним та юридичним особам.

На наше переконання, встановлення широкого кола обов'язків щодо участі у навчальній діяльності, а також надання стажистам можливості на власний розсуд здійснювати юридичну практику, дозволяє стажисту всебічно та якісно підготуватися до самостійної адвокатської діяльності.

Аналіз правових норм, що регулюють правовий статус стажиста та помічника адвоката, дозволяє визначити основні відмінності вищезазначених осіб, а саме: помічник адвоката, в межах своєї трудової діяльності, надає сприяння у здійсненні професійної діяльності адвоката згідно Закону України [2], а також виконує його окремі доручення, тоді як стажист адвоката проходить

стажування з метою набуття професійних навичок і вмінь ведення адвокатської діяльності під керівництвом адвоката та претендує на отримання статусу адвоката на відміну від помічника, який може і не претендувати на набуття вищезазначеного статусу. Разом з тим і помічника і стажиста адвоката ми пропонуємо відносити до резерву адвокатури, тому що потенційно і помічник адвоката може набути статус адвоката, як і стажист.

Вимоги до рівня освіти стажиста та помічника адвоката в Україні.

Відповідно до ст. 16 Закону України [2] помічник адвоката повинен мати повну вищу юридичну освіту (ступеня магістра) – далі вища юридична освіта. Виходячи з Положення про помічника адвоката [3], це може бути повна вища юридична освіта (ступень магістра) отримана в Україні, а також вища юридична освіта, отримана в іноземній державі та визнана в Україні в установленому законом порядку. В межах цієї наукової праці слушним є розгляд вимог до освіти стажиста адвоката. По-перше, в Законі України та в Положенні про стажиста адвоката не зазначено жодних вимог щодо наявності повної вищої юридичної освіти [2; 4]. По-друге, отримання свідоцтва на здійснення адвокатської діяльності можливе лише після здобуття повної вищої юридичної освіти (ступеня магістра), що свідчить про необхідність наявності у стажиста адвоката обов'язкової вищої юридичної освіти, інакше він не буде допущений до складання кваліфікаційного іспиту. Необхідно унормувати порядок складання іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, оскільки, на нашу думку, інтеграція стажування до етапу підготовки до іспиту формує послідовну професійну траєкторію: спочатку отримання вищої юридичної освіти ступеня магістр, потім стажування в адвокатурі, з рештою кваліфікаційний іспит та отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. При цьому доречно звернути увагу на досвід країн Європейського Союзу, зокрема Португалії, Польщі, Франції, Німеччини, Італії [6], де стажування, або стаж юридичної практики є складовою частиною підготовки до іспиту як передумова доступу до кваліфікаційної перевірки.

Так, наприклад, відповідно до ст. 195, 199 Закону No 145/2015 від 09 вересня Португальської Республіки стажування завершується складанням тесту, в якому оцінюється знання, отримані на двох етапах стажування, з присвоєнням звання адвоката залежно від успішного складання цього тесту залежить від проходження стажування та схвалення підсумкового іспиту відповідно до цього статуту [7].

У Франції відповідно до Закону про адвокатуру № 71-1130 від 31 грудня 1971 року [9] лише після трирічного стажування та складання кваліфікаційного іспиту на отримання сертифіката про придатність до професії адвоката *Certificat d'Aptitude à la Profession d'Avocat* далі: *CAPA*, регульована адвокатська професія у Франції, стає доступною для власників вищезазначеного сертифіката (*CAPA*) [8].

Відповідно до Федерального положення про адвокатуру 1959 року Німеччини [9] доступ до адвокатської професії можливий після успішного дворічного стажування (*referendariat*) та складання другого державного іспиту.

У Польщі, відповідно до Закону від 26 травня 1982 року про адвокатуру [10] Польщі, апліканти-стажисти, що проходять трирічне стажування, мають право клопотати про здачу іспиту на право зайняття адвокатською діяльністю. Відповідно до ст. 41–43 Закону 31 грудня 2012, п. 247 Італії [11], стажування є необхідною умовою доступу до кваліфікаційного іспиту.

Вченими були внесені пропозиції щодо зміни порядку складання іспиту та отримання свідоцтва про здійснення адвокатської діяльності. Так, Н.М. Бакаянова пропонує кандидатам самостійно вибирати, що їм спочатку робити: скласти кваліфікаційний іспит чи в першу чергу пройти стажування. В.В. Заборовським та С.Я. Фурсою зроблено висновок щодо доцільності проходження стажування перед кваліфікаційним іспитом. Ковальова Я.О. пропонує унормувати процедуру допуску до проходження стажування та спонукає рухатись в бік спрощення вимог до стажування або повного його скасування для певних правників, зокрема, науково-педагогічних працівників, судів [12, 13, 14, 15].

Запозичення світового досвіду є важливою передумовою вдосконалення національної системи доступу до адвокатської професії, зокрема в частині визнання академічної кваліфікації як альтернативи традиційним формам стажування та іспитів. У деяких країнах, наприклад у Німеччині, цей підхід закріплено законодавчо: відповідно до Федерального закону про адвокатуру [9] юрист, який має ступінь доктора права, може стати адвокатом без проходження стажування та без складання кваліфікаційного іспиту. У Швейцарії регулювання адвокатської діяльності ґрунтується на

поєднанні кантональної автономії з загальнонаціональними стандартами, закріпленими в Федеральному законі про адвокатів [16]. Загалом вимагається практичний досвід стажування 1-2 роки. Докторський ступінь може скоротити частину вимог, але не усунути повністю згідно Закону про адвокатів кантону Женева (*Loi sur la profession d'avocat*) [17].

З урахуванням викладеного, пропонуємо вдосконалити процедуру доступу до адвокатської професії:

По-перше, вказати в ст. 10 «Закону України про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Стажист повинен мати вищу юридичну освіту (ступеня магістра).

По-друге, стажування зробити частиною підготовки до складання кваліфікаційного іспиту та закріпити відповідні зміни в Законі про адвокатуру та адвокатську діяльність. А саме: особа, яка претендує на допуск до кваліфікаційного адвокатського іспиту зобов'язана пройти стажування у адвоката, який здійснює адвокатську діяльність. До кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які успішно пройшли стажування.

По-третє, звільнити осіб, які мають науковий ступінь у сфері права, від проходження стажування та від складання кваліфікаційного іспиту, оскільки ми маємо спиратись на Європейський досвід (Німеччина, Швейцарія).

Вимоги щодо несумісності.

Необхідно відзначити, що, згідно з ч. 4 ст. 16 Закону України, помічнику адвоката заборонено поєднувати роботу в адвокатурі з діяльністю, несумісною з діяльністю адвоката.

Щодо стажиста такі вказівки відсутні. У зв'язку з цим, оскільки стажисти, як і помічники мають доступ до адвокатської таємниці, пропонуємо Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ст. 10 доповнити наступним положенням: «Стажистам адвоката забороняється суміщати стажування з діяльністю, несумісною з діяльністю адвоката. Стажистами не можуть бути особи, зазначені в частині другій статті 6 цього Закону».

В ч. 4 ст. 16 Закону України зазначено, що помічниками адвоката не можуть бути особи, зазначені в ч. 2 ст. 6 Закону України, а саме особи, які: мають непогашену або не зняту у встановленому законом порядку судимість за вчинення важкого, особливо важкого злочину, а також злочину середньої важкості, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі; визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними; позбавлені права на зайняття адвокатською діяльністю – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю; звільнені з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення протягом трьох років з дня такого звільнення.

Ці ж вимоги зазначені і в п. 2.2 Положення про помічника адвоката, однак вони не передбачені для осіб, що є стажистами адвоката. Необхідно усунути цю неточність шляхом внесення наступних змін: додати новий пункт до Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю № 80 від 1 червня 2018 р., аналогічний пункту 2.2 Положення про помічника адвоката: «Стажистами адвоката не можуть бути особи, які: мають непогашену або не зняту у встановленому законом порядку судимість за вчинення важкого, особливо важкого злочину, а також злочину середньої важкості, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі; визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними; позбавлені права на зайняття адвокатською діяльністю – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю; звільнені з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення протягом трьох років з дня такого звільнення».

Висновки. Таким чином, основні відмінності у правовому статусі стажиста та помічника адвоката полягають в їх функціональному призначенні і рівні підготовки. Стажист адвоката не тільки проходить практичне навчання, але і вивчає теорію, перевіряються його здібності щодо здійснення адвокатської практики. Він проходить обов'язкове стажування, щоб отримати право на незалежну адвокатську практику, тоді як помічник адвоката не обов'язково переходить до повної самостійної адвокатської практики. Помічник адвоката, в межах своєї трудової діяльності, надає сприяння у здійсненні професійної діяльності адвоката згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». І хоча функціональне призначення помічника та стажиста адвоката має суттєві відмінності, правовий статус цих осіб має спільні риси: вимоги до рівня освіти, вимоги щодо несумісності, деякі права та обов'язки.

Пропонуємо ввести наступні зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Стажування слід зробити частиною підготовки до складання кваліфікаційного іспиту. Змінити редакцію статті 10 «Закону України про адвокатуру та адвокатську діяльність», вказавши, що стажист повинен мати вищу юридичну освіту (ступень магістра).

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» статтю 10 доповнити: «Стажистам забороняється суміщати стажування з діяльністю, несумісною з діяльністю адвоката. Стажистами не можуть бути особи, зазначені в частині другій статті 6 цього Закону».

Додати новий пункт до Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю № 80 від 1 червня 2018 р., аналогічний пункту 2.2 Положення про помічника адвоката: «Стажистами адвоката не можуть бути особи, які: мають непогашену або не зняту у встановленому законом порядку судимість за вчинення важкого, особливо важкого злочину, а також злочину середньої важкості, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі; визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними; позбавлені права на зайняття адвокатською діяльністю – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю; звільнені з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення протягом трьох років з дня такого звільнення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-nachlenstvo-v-yes>.
2. Закон України про адвокатуру та адвокатську діяльність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
3. Положення про помічника адвоката. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr113871-15#Text> Положення пр.
4. Про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0080871-18#Text>.
5. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua>.
6. Стажування для набуття особою права на здійснення адвокатської діяльності в країнах ЄС. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28987.pdf>.
7. Закону No 145/2015 від 09 вересня Португальської Республіки. URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/145-2015-70236273>.
8. Закону про адвокатуру Франції № 71-1130 від 31 грудня 1971 року. URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83+%D0%>.
9. Федеральний закон про адвокатів Bundesgesetz über die Freizügigkeit der Anwälte, BGFA / LFAP). URL: <https://www.sav-fsa.ch/gesetze-kantone>.
10. Закон від 26 травня 1982 року про адвокатуру Польщі. URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0+%D0%B2%>.
11. LEGGE 31 dicembre 2012, n. 247 Італії. URL: <https://www.google.com/search?q=LEGGE+31+dicembre+2012%2C+n.+247+%D0%86%D1%82%D0%B0%D>.
12. Бакаянова Н.М.. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. Одеса: «Юридична література», 2017. 357.
13. Заборовський В.В.. Стажування, як умова набуття статусу адвоката. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_1. Фурса С.Я. Помічник та стажист адвоката: мета, завдання і результати. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/484c11d7-e637-4cb6-be91bd37b695f4dd>.
14. Ковальова Я.О. Допуск до проходження стажування в адвокатурі та принцип несумісності – практичний аспект. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/19995>.
15. Закон про адвокатів кантону Женева Loi sur la profession d'avocat.. URL: <https://www.lexfind.ch/fe/it/tol/31362/versions/201386/fr>.
16. Вільчик Т.Б. Гарантії дотримання принципу конфіденційності в адвокатській діяльності (порівняльний аналіз законодавства Європейського Союзу та України) / Т.Б. Вільчик // *Юрист України*. – 2015. – С. 34–40.

17. «Єврокомісія планує поширити оцінку верховенства права в членах ЄС на країни в процесі вступу». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/13/7169295>.
18. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.